

KI VOLT TOLDI MIKLÓS? Nemcsak érdekes, hanem termékeny véletlen is, hogy április elején majdnem ugyanazokban a napokban bocsátott ki a sajtó két dolgozatot, amelyek a Toldi-kérdést más-más irányból vizsgálják a megoldás felé. Solymossy Sándornak „A Toldi-monda keletkezése” című akadémiai székfoglalója az egyik. Ugyan még csak az első része jelent meg az Irodalomtörténeti Közlemények ezévi folvamának I–II. füzetében, azonban a szerző szívességéből kefelevonatban a folytatás is rendelkezésünkre állott. A másik Mályusz Elemérnek „A Toldi-monda történeti alapja” című tanulmánya a Hadtörténelmi Közlemények folyóévi I–II. füzetében.

A folklornak: a nép szellemi hagyomány-kincsének és a vele összefüggő világirodalmi anyagnak széleskörű és mélyreható ismerete, éles megfigyelőképesség, azonkívül — ami ilyen ingoványos talajon, ennyire összezbonvolódott jelenségek szövedékében különösen szükséges — minden pontjában következetesen átgondolt módszer és önmagával szemben is alkalmazott szigorú kritika: mindez Solymossy tudományszakában nálunk vezetőszeréhez juttatta. Mályusz Elemér legfiatalabb történettudósaink közé tartozik. Alig két esztendeje került nyilvánosságra első műve: „A turóci fennsík története” című helytörténeti monográfia. És ez már nemcsak reményekre jogosította, hanem egy szokatlanul iskolázott és teljesen érett tehetséggel lepte meg a tudományos fórumokat.

Riedl Frigyes 1907-i egyetemi előadásában, Birkás Géza pedig az 1912-i Ethnographiában mutattak rá a mi Toldinknak és a francia hősmonda Tristanjának, valamint groteszk vasgyűrűjának, Rainouardnak a párhuzamára. Észrevételük nagyon szerencsés volt, de — amint maguk is hangoztatták — a végleges eredményig nem hatolt. Solymossy Sándornak köszönhetjük, hogy a Toldi-

monda eredete körül tétovázó tapogatózásokat egyre határozottabb és biztosabb irányú felderítő fogások váltják fel.

Solymossy 1913-ban Ethnographiabeli cikkében Tristan- és Parcival-megfelelések alapján a XIII–XIV. század folyamán divatos lovagregényekben látta a Toldi-monda forrását. Azonban újabb kutatásai, behatóbb egyeztetései arra készítették, hogy egy korábbi, XI–XII. századi, francia műfaj, az úgynevezett *chanson de geste*-ek, felé tájékozódjék. A magyarul *hősenek*nek nevezhető *chanson de geste*-ek többnyire Nagy Károly korából választják hőseiket: roppant erejű, nyers, erőszakos, szenvedélyes bajnokokat, akik az új időkbe hajló hűbérurukkal és ennek udvarával gyakran jutnak összeütközésbe. Rendesen hármas tagozódásban adják elő hőseik nevezetesebb viselt dolgait: a középponti kis eposzt, a férfikori hőstetteket tartalmazó *chevalerie*t (lovagságot), a hős fiatalságának történetével, az úgynevezett *enfance*-szal (gyermekkorral) vezetik be és a világgal meg hasonlított öreg hős kolostorba vonulásáról *moniage*-nak (szerzetességnek) nevezett mondaespoporttal zárják.

A *chanson de geste*-k XI. századi hirtelen fellendülésének okai az egyházi életben, különösen a szerzetességben találhatók fel. Annak a kegyeletnek, amely a Szentföldről visszatérő hősoket környezte, részei lettek fegyvereik is, mint a szent sír visszahódításának Isten áldotta eszközei. A kor világi előkelőit a minden nyerseségük mellett is bennük lakozó naiv hitbuzgóság öreg korukban igen gyakran készítette arra, hogy kolostorba vonuljanak. Ott lettek fegyvereik, a magukkal hozott egyéb emlékhalmik lassankint nagyobb vonzóerejűül szolgáltak a templomoknak, kolostoroknak, mint az igazi szentek ereklyéi. S így a velük kapcsolatos világi haditörténeteket és kalandokat éppen úgy előadták a búcsúsoknak, mint előbb

a szorosabb értelemben vett legendákat. Tehát a gesta-eposzok gyökereiben tulajdonképpen ilyen ereklye-magyarázatok. Az érdeklődés, a esodátat felkeltése és fokozása volt az akkori naiv korszellemben fogant jóhiszemű célja annak, hogy az ereklyék méreteit kegyes mutogatóik idővel emberfölöttire változtatták.

Solymossy a Toldi-monda és a *chanson de geste*-ek között a tárgyi mozzanatoknak olyan meglepő, számos ponton átvonuló párhuzamoságát, a világgépnek és embertípusnak olyan közeli rokonságát tárja fel, hogy ezen az alapon bebizonyítottak tarthatjuk összefüggésüket. Toldi történetének bevezető mozzanatai: felnövekedése özvegy anyja mellett paraszti környezetben, találkozás a utat tudakoló lovasokkal, esete a gyászruhás nővel, a Parcival-típushoz tartoznak. Az udvari konyhán való szolgálata és az ifjúi erőversengések a Havelock-Gareth-Rainouard-mondacsaládból származnak. A szigeti párbaj a csónakjelellettel megfelel a francia Tristan-változatoknak. Megszégyenülése az özvegyvel való találkán és a hozzáfűződő sírbrálás részint Parcival-folytatásokban fordul elő, részint egy francia gesta-részletre megy vissza, amely hőslovagi átöltöztetésben ad egy az Ezeregyéjszakából eredő, egyszersmind Boccacciónak is forrásul szolgáló fabliaut, vagyis középkori francia novella-félet. A császárriasztó prágai kaland rokona Cid párizsi hadi vállalkozásának, amely — mint minden Cid-monda — bizonyára franciából való kölcsönzés. Ehhalálra ítéltetése, a szegedvidéki népmondában fennmaradt lópróbája és lovának szeméten tengődése a Chevalerie Ogier de Danemarche-ról szóló hősnékben leli mását, barátesuhás párbajában pedig Guillaume d'Orange történetének Ysoré-epizódja visszhangzik. *Csupán a bikafékezés és a szakállához intézett monolog motivumát nem tudja Solymossy francia gesta-részletekre visszavezetni.* Az Ilosvaiból és a nép ajkáról ismeretes mondananyag összefüggéstelen esetek sorozata. Azonban az ifjú-, a férfi- és az aggkor viselt dolgai szerint való hármias tagolódás a szerves alakítás híján is a francia hősnékeknek

fentebb jelzett tipikus szerkesztési formájára vall. — Tehát a Toldi-mondakörnek majdnem összes elemei francia földre és ott is egy bizonyos korszak tipikus költői termelésére utalnak.

Solymossy arra a kérdésre, hogy a francia gesta-részletek miképpen jutottak hozzánk és miképpen ruháztak egyazon hősré, igen szellemes és meggyőző feleletet ad. A folkloreatszármazásnak rendes módját: a frank-földi anyagnak német közvetítéssel való lassú tovaraparózását ez esetben nem tehetjük fel. Egyszerű irodalmi átvételre sem gondolhatunk, amikor más-más hősről szóló történetek, innen-onnan kiszakított epizódok kerültek együvé. Csak az az eshetőség lehetséges, hogy egy valaki vagy többen a francia gestákra vonatkozó ismeretkészletükből ezeket mint legjobban alkalmazhatókat vagy legtetszősebbeket fűzték Toldi személye köré. A szerkesztő vagy szerkesztők pedig azok közül a francia cisztercita vagy prémonstrei szerzetesek közül kerülhetek ki, akik a *chanson de geste*-ek virágzásának idejében kezdenek hozzánk települni és amint folyóiratunk mult évi februári számának „Francia hatás Magyarországon hétszáz évvel ezelőtt” című közleményében rámutattunk, a maguk francia kultúráját átültetve, két-három századon át nagyon jelentékeny szerepet játszottak anyagi és szellemi műveltségünk fellendítése terén.

Egy ilyen magyarországi francia kolostor, amely valószínűleg a XIII-XIV. században az előkelő Toldicsalád kegyuraságát élvezte és ennek temetkező helyet is nyújtott, fogadhatta magába Toldi Miklós teteit és ereklyéit. Toldi, mint az eddig ismert oklevelek és az újabban felfedezett adatok igazolják, nem közönséges alakja volt a maga korának. Mikor ennek a kétségtelenül jeles vitéznek közszemlére kitett emléktárgyai a hívők kíváncsiságát felébresztették, a francia barátok az ő történetének előadásával kapcsolatban bizonyára megemlékeztek a francia gesta-hősökről: Ogier-ről, Guillaume d'Orange-ról, mint akik szintén ilyen Toldi-féle nagy vitézek voltak. Utóbb ezek a gesta-történetek részint az átvevő közönség emlékeztetésében, részint a terjesztő egy-

háziak szándékos vagy szándéktalan alakításában összekeveredtek, eredeti hőseiktől elszakadtak, egymásután átsiklottak Toldi személyére s hazai talajba plántálódtak.

Annak is megvan az oka, hogy azok a francia szerzetesek, akik a XIV. században jöttek a magyarországi kolostorokba, nem a maguk korában virágzó lovagregényeket ültették át hozzánk, hanem a XI–XII. század gestáinak a vonásait ruházták magyar hősiükre. Tudniillik a hosszabb lélekzetű lovagregény felolvasásra volt szánva, vagyis mint a felsőbb körök szellemi tápláléka, csak irodalmi úton terjedhetett. Ellenben a kisebb szabású gesta folklóre-műfaj és a szájról-szájra adás révén szabad zsákmanya a tömeglélek játékának. A lovagregények, mint nagyméretű írásos művek, nem állhattak rendelkezésükre a mi francia szerzeteseinknek, azonban a gestáknak emlékezetükben élő folklóre-anyagából könnyen meríthettek.

Az Ilosvaiból ismert néhány hiteles adat (évszám, családi vonatkozás) a francia gesták példájára a Toldi-család sírfelirataiból kerülhetett a Toldi Miklósról vonatkoztatott mondarészletek összefoglalásába. Sőt még az is lehetséges, hogy a francia eredetű barátok az ő hazai hőseikéik mintájára utolsó tömegvonzó lépésként az összefoglalásból előálló egész Toldi-történetet versebe öntötték. Talán egy ilyen, jó Toldi Miklósról szóló, *chanson de geste*-nek valami prózai kivonatát használta Ilosvai, az élőszo szárnyára kelt részletek közül pedig egyeseket a nép őrzött meg folklóre-émlék-hagyományai sorában törmelékesen.

*

Az irodalomtörténet és a folklóre a Solymossy megjelölte irányban kétségtelenül helyes úton jár. A további vizsgálódások során valószínűleg még határozottabban beigazolódnak, hogy a Toldi-monda nem magyar eredetű és alig tartalmaz népmondai elemeket, hanem szinte teljes egészében a külföldi lovagépika visszhangja. Azonban Mályuszszal együtt mi is kijelenthetjük, hogy mégis csak a történetírás számára marad fenn annak a kérdésnek a tisztázása, miért éppen Toldi Miklós személyéhez kapso-

lódtak az idegenből vett epizódok? A Toldi-problémának ezt az ágát csak a történeti Toldi Miklós életének minél részletesebb felderítésével lehet kibogozni.

Eddig — elsősorban Szilády Áron adatgyűjtése alapján — a történelem Toldi Miklósának a pályájáról ilyen vázlatot adhatunk: Vagyonos és előkelő rokoni összeköttetésekkel bíró családból született 1320 körül. Legfiatalabb fiúként egy környékbeli hatalmas főúrnak, a szatmármegyei Medgyesi Simonnak a szolgálatába állott. A nemes ifjakkal ebben a szokott iskolájában, esetleg valami magasabbfokú iskolában, amint „magister” címe bizonyítja, az átlagosnál több ismeretet szerepeltetett. Ura pozsonyi főispánja alatt belső emberei (középkori kifejezéssel: familiarisai) közül tette meg őt 1354 körül a gondjára bízott megye alispánjává és várnagyává. 1355-ben a leghatalmasabb egyházi főúrnak, az esztergomi érseknek az udvarához tartozott, mint „miles”, azaz lovag, az érsek fegyveres embereinek a tisztje. Hivatásos katonaként jutott ki Olaszországba, ahol 1365-ben zsoldos csapatvezéri minőségben, mint a maga ura szerepelt. Hazatérve, a király személyes környezetébe emelkedett, annak a „milese” lett, tagja az uralkodó „fami-liájá”-nak. Ezen az úton nyerte el több megye: Heves, Bihar, Szabolcs főispáni méltóságát a szokásos gazdag javadalmakkal (1372–1385 táján). Magasabb országos méltóságot nem ért el. Hogy rendkívüli erővel lett volna megáldva, annak oklevélben eddig semmi nyomát nem találtuk.

Mályusz Schäfer német tudós munkája alapján, amelyben ez a különböző olaszországi szuverén hatalmak szolgálatában álló német zsoldosokkal foglalkozik, figyelmeztet, hogy Toldi Miklós olaszországi zsoldos vezérségének a megvilágítása végett mennyire fontos volna a magyar vonatkozású anyag összegyűjtése. Azonban már Schäfer művének néhány — a német zsoldosokra vonatkozó — közvetett adatára támaszkodva is jóval határozottabb képet tud nyújtani. Toldi — mint fentebb említettük — 1365 elején ott van azok között a parranesnokok között, akik az angol és

magyar vitézekből álló *alba societas*: „fehér csapat” nevében a pápai állam és Johanna nápolyi királynő zsoldjába szegődnek. Az egész sereg főkapitánya az angol Hugo de Mortimer volt, Toldi pedig a felemelés rendjéből következethető rangsor szerint a magyar vitézek feje és ebbeli szerepében a „fehér csapat” alvezére. A societas képviselőiben esküt tett húsz angol és tíz magyar parancsnok nemzetiségi megoszlásából Mályusz azt véli, hogy a négyezer lovasra és ezer gyalogosra rúgó csapatnak egyharmada, vagyis körülbelül ezerhatszáz volt a magyar. Egy ilyen — akkori fogalmak szerint — igen jelentékeny katonai erő parancsnoka csak jeles hadi ember lehetett. A csapat félfévre kötelezte el magát 160.000 aranyforintért. A nehéz fegyverzetű külföldi lovasság az olaszországi seregek magvát alkotta. Ennek megfelelően igen tekintélyes javadalmazásban részesült: az egyszerű lovas havonta 7 forintot, a zászlóaljparancsnok 20 forintot kapott, míg a XIII. század végén a bolognai egyetem tanárának évi 33 forint, a pápai kincstárnoknak havi 8 forint a fizetése. Kiváló lovag még külön magas jutalmat is nyert. Tehát ha ismernék Toldi zsoldját, megbecsülhetnék katonai értékét is. A zsoldos szolgálatot az akkori felfogás még uralkodókhoz is méltónak tekintette. S így a félévi zsoldos vezéri szereplés bizonyára nem csekély prestíget kölcsönzött Toldinak. Nincs is rajta semmi csodálni való, hogy olaszországi kirándulásából visszatérve 1366-ban már gömöri főispán.

Mályusz behatóan elemzi azt az Országos Levéltárban őrzött 1388-i magánlevelet, amelyet Sternberg Péter, Morvaország legelőkelőbb és legbefolyásosabb családjának tagja, intézett Pernstaini (Borostyánkői) Lestárnak, ekkor magyar királyi főajtónálló-mesternek, nemsokára pedig nádornak, őt kezéséhez. A 10.000 forint erejéig kezességet vállalt „nemes urak és becsületes férfiak”, megannyi országos nevű, nagy vagyonú és hatalmas ember között egyenrangú személyként ott leljük Toldi Miklóst. Az a találkozás pedig, amely a kezességi ügy keletkezésére alkalmat szolgáltatott, Zsig-

mond királynak Jodok és Prokop morva örgrófokkal való 1387-i összejövetelekor történt meg Vágújhely környékén, ahol mint a király kísérei, a kezesként említett főurak és köztük Toldi is bizonyára jelen voltak. Mályusznak igen megokolt feltevése szerint ez a Vágújhely (Nova Civitas) volt a színhelye annak az *újudvar*nak, bajnoki mérkőzésnek, melyet a nemegyszer tévedő Ilosvai szerint Lajos, jobban mondva Zsigmond király Németújhely, helyesen Vágújhely várába hirdetett. Ekkor eshetett meg Toldi bajvivása az olasszal, amiből a mondában a barátsuhás párbaj epizódjának az indítéka vált.

Az „ifjú” Zsigmond 1388-i prágai látogatásában keresi Mályusz a „vén” Toldi prágai kalandjának történelmi alapját.

A biharmegyei Toldi-család történetét 1386-ig Karácsonyi János állította össze és néhány elszórt adattal Wertner Mór pótolta meg 1422-ig. Mályusz több olyan adatot kutatott fel, amely természetessé teszi a genealógiai kapcsolatot a Nagy Lajos- és Zsigmond-korabeli nevezetes Miklós és az 1552-i bihari összeírásban említett Toldyak között. Megállapítja azonkívül, hogy a monda hősenek birtokai 1508-ban is az ő kétségtelen ivadékaikat kezén voltak. Annak a kimutatása, hogy a Toldy-család még a XVI. században is élt, azért fontos, mivel ezzel a híres-neves ősré vonatkozó családi hagyományok életben lévőét igazolhatjuk, ezek révén pedig szilárdabb fogózt vehetünk fel a néphagyományok, illetőleg a népmonda számára is.

Dolgozata egyik szakaszában Mályusz az állítólagos — Mátyás korához fűzött — nógrádi Toldi-hagyomány kérdésének megoldásához szolgáltat adatokat. Saját levéltári kutatásai alapján összeállítja a nógrádmegyei Tholdy-család XIII—XVI. századi történetét. Megállapítja, hogy ez a család kegyura a Nógrád megye délkeleti szögletébe eső garábi monostornak, a francia prémontreiek első magyarországi szállóhelyének, tehát a monostor-alapító Kőkényes-Radnót-nemzetség leszármazottja. Karácsonyi ennek a nógrádi Tholdy-családnak és a garábi francia prémontreieknek a viszonyából próbálta megmagyarázni

a Rainouard-motivumok belejátszását a Toldi-mondába.

Ennek a családnak szintén élt egy Miklós nevű tagja a XIV. század végén. Csakhogy ő két évtizeddel bihari névrokona után, tehát Nagy Lajos korán túl tűnik fel és nem is Told helységről Toldinak, hanem Kér nevű birtokáról Nagykérinek nevezi magát. Különben pedig az oklevelek mit sem tudnak arról, hogy valami jelentékenyebb személy lett volna, és így mondai hősnek aligha vált be. A XV. század elején emlegetett másik nógrádi Miklós Mátyás alatt még legfeljebb csak gyermek volt és utóbb sem játszhatott jelentős szerepet. De mégsem egészen lehetetlen, hogy a nógrádi Toldi-monda kialakulásában volt valami része annak a körülménynek, hogy ez a *Miklós* és közeli rokona: *György* egy helyen és jórészt egy időben éltek. Mályusz szerint egyébként a nógrádi Toldi-monda valószínűleg Ilosvai vagy a XVIII. századi írók: Bél, Dugonics munkáinak a hatása alatt fejlődött ki.

Dolgozata befejezéséül azzal a fel-

tevéssel áll elő, hogy nemesak a nógrádi Tholdyak, hanem a bihariak is a keleti részeken ugyancsak birtokos Kökényes-Radnót-nemzetségből ágaztak ki. Ezzel kapcsolatban nem tartja lehetetlennek, hogy az éppen Bihar megyében található számos prémontrei monostor alapítására döntő befolyása volt a Kökényes-Radnót-nemzetségnek, esetleg a belőle eredő bihari Toldiaknak. A két Tholdy-család eredetének tisztázása kétségtelenül egészen új és természetes megvilágításban tüntetné fel a Toldi-mondának két helyen való előfordulását, továbbá eldöntené a prémontrei közvetítés és ezzel együtt a francia kölesönzés jogosultságának kérdését is.

Mindenesetre igen nagy érdeklődéssel és bizalommal várjuk, hogy olyan szakavatott kutatónak, mint amilyen Mályusz, mihamarabb sikerül hozzáférközni ahhoz a hazai és külföldi okleveles anyaghoz, amelyben — amint dolgozatában jelzi — Toldi Miklósról vagy a Toldiakra vonatkozó adatokat sejt.

Pais Dezső.